

ΛΕΙΒΗΘΡΑ

ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ – ΕΛΕΝΗ ΚΛΙΝΑΚΗ

Τα Λείβηθρα¹, γνωστά από τον ορφικό μύθο, ταυτίστηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '50 από τον Έφορο Αρχαιοτήτων Ν. Κοτζιά στην είσοδο της μεγάλης πτυχής που χωρίζει τον Άνω από τον Κάτω Όλυμπο².

Ο ευρύτερος αρχαιολογικός χώρος, έκτασης 5.000 στρεμμάτων, αποδίδει αρχαιότητες από την εποχή του Χαλκού μέχρι και τα ιστορικά χρόνια³.

Η ακρόπολη των Λειβήθρων βρίσκεται σε ένα μεμονωμένο, τειχισμένο ύψωμα στη θέση Καστρί και οριοθετείται από τρεις χειμάρρους που συμβάλλουν σε ενιαία, ευρεία κοίτη (Εικ. 1). Έχει τριγωνική/απιοειδή κάτοψη και απόκρημνα, σχεδόν κάθετα πρανή, εκτός από τα Δ και ΝΑ που είναι ομαλότερα⁴ (Σχ.1). Η επιφάνειά της είναι κατωφερής από ΝΔ→ΒΑ και έχει την εικόνα ερειπιώνα, με ορατούς λιθώνες από την κατάρρευση κτιρίων. Η τελευταία φάση κατοίκησης τοποθετείται στα ελληνιστικά χρόνια, με διάρκεια ζωής από τον 3ο έως τον πρώιμο 1ο αι. π.Χ. Αποσπασματικά ανιχνεύθηκε και μία παλαιότερη οικοδομική φάση, η καταστροφή της οποίας πιθανόν τοποθετείται στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π. Χ., σύγχρονη ίσως με τις γειτονικές θέσεις Κρασιά, Κομπολόι και Τρία Πλατάνια⁵ (Εικ. 2). Σποραδικά κινητά ευρήματα κλασικής χρονολόγησης δεν είναι σαφές αν συνδέονται με την παραπάνω ή κάποια πρωιμότερη οικοδομική φάση. Οι αρχαιότερες –προς το παρόν–ενδείξεις ζωής στην ακρόπολη είναι του 8ου αι. π.Χ., ενώ στο νότιο πρανές εκτός των τειχών, εντοπίστηκαν αρχαϊκοί λάκκοι – αποθέτες⁶.

¹ Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, Λείβηθρα, (2008)

Ευχαριστούμε τους συνεργάτες στην ανασκαφική έρευνα των τελευταίων ετών, τον συνάδελφο Β. Μπαχλά, τους σχεδιαστές Α. Ευθυμιάδη και Σ. Βασιλειάδου, τον εργατοτεχνίτη Α. Σαμαρά, αλλά και τους νεότερους Μ. Βλαχοπαναγιώτου και Π. Φτάρα.

² Ν. Κοτζιάς, ΑΕ 1948-49, Χρον., 25-40

³ Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, ΑΕΜΘ 15, 2001, 342

⁴ Ο κίνδυνος κατάρρευσης των πρανών από τη διαβρωτική δράση των χειμάρρων θεραπεύθηκε χάρη σε δύο τεχνικά έργα που χρηματοδοτήθηκαν από τα ΠΕΠ (2003-2004) και το ΕΠ Πολιτισμός (2007-2008) αντίστοιχα. Για το έργο στο νότιο πρανές βλ. Γ. Γιαννάκης, ΑΕΜΘ 18, 2004, 389-396

⁵ Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, ΑΕΜΘ 15, 2001, 331-346

⁶ Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή – Α. Μπαχλάς, ΑΕΜΘ 18, 2004, 383-388

Η περιοχή έμεινε εγκαταλειμμένη στο έλεος των αρχαιοκαπήλων για πολλά χρόνια και μόλις το 1994 έγινε αποψίλωση και αποτύπωση της ακρόπολης. Το επόμενο έτος έγινε καθαρισμός και στερέωση των ορατών τμημάτων του τείχους και ξεκίνησαν οι πρώτες ερευνητικές εργασίες στις αρχαιοκαπηλικές τομές. Η ανασκαφική έρευνα είναι προς το παρόν εξαιρετικά αποσπασματική και περιορίζεται κυρίως στα όρια των εκτεταμένων αρχαιοκαπηλικών τομών και των τεχνικών έργων αντιστήριξης των πρανών⁷.

Στο δυτικό, ομαλό άκρο της ακρόπολης διαμορφώνεται ευθύγραμμο τμήμα τείχους με πύργο ή πύλη εισόδου, ίσως αναμενόμενη, αφού αυτή η πλευρά είναι η πλέον προσβάσιμη (Εικ. 3). Αναγνωρίζεται σε μήκος 26μ. με μέγιστο σωζόμενο ύψος 2,30μ. και μέσο πλάτος 2μ. Είναι θεμελιωμένο βαθμιδωτά ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους και μέχρι το σωζόμενο ύψος του λιθόκτιστο. Έχει διαμορφωμένα μέτωπα με ακανόνιστη λιθοδομή, κυρίως από μεσαίους και μικρούς ασβεστόλιθους και εσωτερικό γέμισμα από αργούς λίθους, χώμα και λατύπη. Το τείχος της νότιας, απόκρημνης πλευράς σώζεται εξαιρετικά αποσπασματικά, συνεπώς η ακριβής πορεία του δεν είναι προς το παρόν γνωστή. Αναγνωρίζεται σε συνολικό μήκος 94μ. με πλάτος 1,80μ. και μέγιστο σωζόμενο ύψος 2μ. Ο τρόπος δόμησης είναι διαφορετικός από το δυτικό σκέλος, η χρονική και λειτουργική του σχέση με το οποίο είναι προς το παρόν ασαφής. Είναι κτισμένο κατά το ψευδοϊσόδομο, τραπεζιόσχημο σύστημα από μεγάλους, καλοαρμοσμένους λιθόπλινθους με αδρή όψη και λοξούς ή κάθετους αρμούς (Εικ. 4). Ο τρόπος κατασκευής του δεν είναι απόλυτα σαφής καθώς δεν έχει ερευνηθεί, φαίνεται όμως να έχει λιθόκτιστα μόνο τα μέτωπα, με εσωτερικό γέμισμα από χώμα και αργούς λίθους και κατά διαστήματα ενισχύεται με γωνιόλιθους τοποθετημένους φορμηδόν⁸. Στο ανατολικό τμήμα του σώζεται με σοβαρά στατικά προβλήματα πύργος τετράγωνης κάτοψης, πλευράς 6μ. και μέγιστου σωζόμενου ύψους 4μ.

Εσωτερικά του τείχους εντοπίστηκαν κτίσματα με ενδιάμεσο υπαίθριο χώρο. Ίσως πρόκειται για δρόμο πλάτους 2μ. και κατεύθυνσης Δ.ΝΔ→Α.ΒΑ, που ορίζεται από τους εξωτερικούς τοίχους των παράπλευρων κτιρίων (Εικ. 5). Πληρέστερα έχει αποκαλυφθεί το κτίριο δυτικά του πιθανού δρόμου, που αναπτύσσεται παράλληλα προς τον πύργο και σε απόσταση μόλις 0,50μ. Έχει δύο οικοδομικές φάσεις, με την πρώιμη εξαιρετικά αποσπασματική εξαιτίας της λιθοπαγής του υλικού κατά την ανοικοδόμησή του στην επόμενη φάση.

⁷ Έχει διερευνηθεί μικρή έκταση στη νότια, ΒΑ και δυτική πλευρά.

⁸ Πιθανόν πρόκειται για το *έμπλεκτον*, δηλ. το σύστημα δομής που ο Βιτρούβιος θεωρεί κατεξοχήν ελληνικό (Περί Αρχιτεκτονικής 2.8.7) και ίσως με το *διατονικόν* του Πλίνιου (Φυσ. Ιστορία 36.51), αφού ο όρος αυτός τονίζει τη σημασία των διάτονων λίθων

Αναγνωρίζεται το ΝΔ τμήμα στεγασμένου χώρου, στο εσωτερικό του και αμέσως εξωτερικά του οποίου είναι τοποθετημένοι 5 οξυπύθμενοι πίθοι, βυθισμένοι κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους. Μετά την καταστροφή του από φωτιά, οικοδομήθηκε ένα πολύχωρο κτίριο διευρυμένης κάτοψης, που επαναχρησιμοποίησε το νότιο εξωτερικό τοίχο της πρώιμης φάσης. Οι τοίχοι, ίδιας κατασκευής με την προηγούμενη φάση, έχουν λιθολόγημα σε ικανό ύψος -με ή χωρίς προβολή του θεμελίου- και πλίνθινη ανωδομή.

Στο ΒΑ, κατωφereές τμήμα της ακρόπολης το ανασκαφικό δείγμα είναι μεγαλύτερο, με άνιση ωστόσο κατανομή στις δύο οικοδομικές φάσεις (Εικ. 6). Η πρώιμη διερευνήθηκε μόνο εντός των ορίων μεγάλων λαθρανασκαφικών τομών στο βόρειο άκρο της ακρόπολης. Αναγνωρίζονται στεγασμένοι, τετράπλευροι χώροι κτιρίων που αναπτύσσονται παράλληλα προς τις υψομετρικές καμπύλες του λόφου. Ορίζονται από τοίχους πλάτους 0,55μ. και στη βόρεια εξωτερική πλευρά τους, όπου οι κλίσεις είναι εντονότερες, από ισχυρό αναλημματικό τοίχο πλάτους 0,80μ. Οι τοίχοι έχουν λιθολόγημα μέγιστου ανεσκαμμένου ύψους 1,10μ. και πλίνθινη ανωδομή, ενώ η στέγη είναι κεραμοσκεπής λακωνικού τύπου.

Η επόμενη οικοδομική φάση αφορά κτίρια ακανόνιστης κάτοψης που οργανώνονται με ελεύθερο πολεοδομικό σύστημα. Η κάτοψη των κτισμάτων είναι συνήθως ακανόνιστη, με επανάχρηση χώρων της προηγούμενης φάσης και προσθήκη νέων σε παράγωνη ή σφηνοειδή διάταξη. Ανάμεσά τους αναγνωρίζονται δύο στενωποί δρόμοι πλάτους έως 1,5μ., με χαλικόστρωτο ή οδόστρωμα. Οι τοίχοι επισκευάζονται ή κατασκευάζονται εξ αρχής με ανάλογο τρόπο, από ημικατεργασμένους λίθους και λάσπη σε ικανό ύψος και ολοκληρώνονται με πλιθιά. Η κεράμωση είναι λακωνικού τύπου και σε δύο περιπτώσεις στρωτήρων υπάρχει εμπιέστη, δυσανάγνωστη επιγραφή. Τα δάπεδα των εσωτερικών χώρων είναι κυρίως από πατημένο πηλόχωμα, σε κάποιες περιπτώσεις με υποδομή από στρωμένο χαλίκι, ενώ των υπαίθριων χώρων βοτσαλωτά. Σχεδόν επαναλαμβανόμενο εύρημα στους ισόγειους χώρους είναι ένας ή δύο οξυπύθμενοι πίθοι βυθισμένοι κατά το μεγαλύτερο ύψος τους στο δάπεδο, συχνά επισκευασμένοι με μολύβδινους συνδέσμους.

Τέλος, στο ΒΔ άκρο της ακρόπολης εντοπίστηκε δίχωρο τουλάχιστον κτίσμα αποσπασματικής κάτοψης, με δύο πιθάρια.

Η τελική καταστροφή της ακρόπολης τοποθετείται με βάση τα ευρήματα στις πρώτες δεκαετίες του 1ου αι. π.Χ., οπότε ο χώρος εγκαταλείφθηκε για πάντα. Οι εμφανείς μετατοπίσεις των τοίχων από την κατακόρυφο, συνηγορούν σε μία βίαιη, φυσική καταστροφή, πιθανόν σεισμό, που έχει διαπιστωθεί και στην

Πέλλα⁹. Τέλος, η κατάρρευση ολόκληρου σχεδόν του βόρειου και ανατολικού πρानούς της ακρόπολης, ίσως δηλώνει ένα βίαιο μετασεισμικό φαινόμενο που έχει σχέση με την μετατόπιση των υδάτων του Ολύμπου. Αυτό θα δικαιολογούσε την καταστροφή των Λειβήθρων από τον χείμαρρο Συν (Ζηλιάννα) που αναφέρει ο Πανσανίας, αλλά και την εγκατάλειψη για τον ίδιο λόγο του παλιού χωριού της Λεπτοκαρυάς στα νεώτερα χρόνια, που βρίσκεται ακριβώς δίπλα.

Η οικοσκευή αντιπροσωπεύεται από εξαιρετικά μεγάλη ποσότητα κεραμικής, με πολυπληθέστερα τα αβαφή, χρηστικά αγγεία. Μεγάλο ποσοστό αφορά μαγειρικά σκεύη, όπως χύτρες, αρυτήρες, λοπάδες, τηγάνια κ.α., καθώς και ιγδία, λεκάνες, λέβητες, υδρίες, οινοχόες κ.α. Σύνηθες εύρημα είναι ο οξυτύθμενος εμπορικός αμφορέας με διαφορετικούς τόπους προέλευσης, όπως τη Θάσο, Κω, Κάτω Ιταλία κ.α. (Εικ. 7). Κάποιοι φέρουν εμπίστες σφραγίδες, ορισμένες από τις οποίες έχουν αναγνωριστεί όπως δύο από τη Ρόδο και μία Παρμενίσκου της ομάδας των μονογραμμμάτων. Τέλος, βρέθηκαν ελάχιστα παραδείγματα της ομάδας των λεγόμενων Μακεδονικών αμφορέων. Η μελαμβαφής επιτραπέζια κεραμική, διακοσμημένη συχνά με την τεχνική της εμβάπτισης, αφορά κυρίως πινάκια, σκύφους, σκυφίδια, κανθάρους, κ.α. Συχνά απαντά ο τύπος του ελληνιστικού κανθάρου και του δίωτου σκύφου, μερικές φορές με πλαστικά διαμορφωμένη την ράχη της λαβής με φύλλο κισσού ή σπανιότερα με μάσκες σατύρων ή ζώων.

Οι υπόλοιπες κατηγορίες κεραμικής με ιδιαίτερη χρήση όπως μυροδοχεία, πυξίδες, ‘αλατιέρες’, ασκοί, όλπες, θήλαστρα, λυχνάρια, κ.α. βρέθηκαν σε μικρότερο ποσοστό. Οι λύχνοι είναι είτε τροχήλατοι είτε κατασκευασμένοι με την τεχνική της μήτρας. Η γραπτή κεραμική αφορά κυρίως την κατηγορία του τύπου της ‘Δυτικής Κλιτύος’ που απαντά συχνότερα σε κανθάρους και σκύφους, με ελάχιστα παραδείγματα από άλλα σχήματα (π.χ. αμφορέας). Η ανάγλυφη κεραμική, με φυτικά ή αφηγηματικά θέματα, καταλαμβάνει ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό¹⁰ (Εικ. 8). Αφορά κυρίως ημίτομους σκύφους και σε μικρό ποσοστό μεγαλύτερα σχήματα, όπως κρατήρες και αμφορείς. Η αφηγηματική θεματολογία περιλαμβάνει παραστάσεις όπως ‘Ιλίου Πέρσις’, ομάδες σατύρων, μαινάδων, χορευτριών, αυλιτριών, ενώ δεν λείπουν και οι μυθικές μορφές των γρυπών, του Πήγασου, της Υψιπύλης κ.α. Ως προς την προέλευσή τους, αναγνωρίζονται μακεδονικά εργαστήρια {Πέλλας και Πέτρες Φλώρινας}, δηλιακά-ιωνικά καθώς και αττικά, βοιωτικά και πελοποννησιακά. Λιγοστά είναι τα δείγματα γυάλινων και μεταλλικών αγγείων.

⁹ Ι.Μ.Ακαμάτης, ΑΕΜΘ 1, 1987, 125-136

¹⁰ Τη μελέτη της ανάγλυφης κεραμικής διεκπεραίωσε ο συνάδελφος κ. Β. Μπαχλάς

Μεγάλος είναι ο αριθμός των νομισμάτων, η συντήρηση και μελέτη των οποίων βρίσκεται σε προκαταρκτικό στάδιο. Η χρονολόγησή τους συνάδει εν γένει με την κεραμική της τελικής φάσης της ακρόπολης, αν και υπάρχουν και κάποια πρωιμότερα δείγματα (1 ασημένιο Αμύντα ΙΙΙ, 1 Φιλίππου ΙΙ και 1 Αλεξάνδρου ΙΙΙ). Διαφαίνεται έντονη οικονομική σχέση με περιοχές της Μακεδονίας (Αμφίπολη, Πέλλα, Θεσσαλονίκη), της Θεσσαλίας (Περραιβών, Μάγνητων, Θεσσαλών) και της Κεντρικής Ελλάδας (5 ασημένια ημίδραχμα Ιστιαίων και 14 αττικά τετράδραχμα νέας τεχνοτροπίας. Τα τελευταία ανήκουν σε θησαυρό μαζί με 1 Μακεδονία Πρώτης και 1 Περσέα¹¹). Οι κοπές των Μακεδόνων βασιλέων αφορούν κυρίως νομίσματα από τον Κάσσανδρο μέχρι και τον Περσέα (με εξαίρεση 1 ασημένιο Περσέα, τα υπόλοιπα χάλκινα). Δεν λείπουν οι κοπές Μακεδόνων και οι αυτόνομες κοπές από τις Μακεδονικές Μερίδες μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση και τη διαίρεση της Μακεδονίας, καθώς και νομίσματα της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας.¹²

Τα πηλίνα μικροευρήματα αφορούν κυρίως σφονδύλια, πηνία και αγνύθες διαφόρων τύπων, αρκετές από τις οποίες φέρουν σφραγίσματα (Εικ. 9). Λίγα αλλά ενδιαφέροντα είναι τα δείγματα της κοροπλαστικής, που περιλαμβάνει ζωόμορφα και γυναικεία ειδώλια, με ένα παράδειγμα γυμνής καθιστής μορφής. Η γυναικεία παρουσία αντιπροσωπεύεται επίσης από κοσμήματα και εξαρτήματα ένδυσης (χάντρες, βραχιόλια, περόνες, πόρπες, δαχτυλίδια, κάποια με ένθετη σφενδόνη). Ξεχωριστή είναι η Θιβετιανή χάντρα που μεταφέρθηκε εδώ προφανώς από Μακεδόνα απόμαχο¹³. Πιθανή στρατιωτική παρουσία διαφαίνεται από τα κατάλοιπα των όπλων, κυρίως σιδερένιες αιχμές βελών διαφόρων τύπων και σε μικρότερο ποσοστό σφυρωτήρες και αιχμές δοράτων. Τέλος, στην περιοχή του νότιου σκέλους του τείχους βρέθηκαν λίθινα βλήματα και στο δυτικό ένα χάλκινο κράνος.

Τα υπόλοιπα μεταλλικά ευρήματα αφορούν εξαρτήματα θυρών και κιβωτιδίων (κλειδιά, χάλκινες εφηλίδες, σιδερένια καρφιά, ρόπτρο κ.α.), εξαρτήματα ιπποσκευής και εργαλεία διαφόρων τύπων, όπως σιδερένια μαχαίρια και εγχειρίδια, σπάτουλες, χάλκινα αγκίστρια, μολύβδινα αλιευτικά βαρίδια και σταθμία, κ.α.¹⁴ (Εικ. 10). Τέλος, βρέθηκαν τροφοπαρασκευαστικά σκεύη, όπως λίθινα τριβεία και λεκάνες.

¹¹ Χρ. Γκατζόλης, ΑΑΑ, XXIII-XXVIII, 1998, 298-κ.ε.

¹² Ένα quadrans και τα υπόλοιπα asses, με έντονη φθορά λόγω χρήσης. Πρβλ. Ι. Ακαμάτης, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα, 1993, 321-322.

¹³ Δ. Ιγνατιάδου, Τιμητικός τόμος για τον Ι. Τουράτσογλου, (υπό δημοσίευση)

¹⁴ Απρόσμενο εύρημα σε β' χρήση είναι ένας προϊστορικός, λίθινος σφυροπέλεκυς.

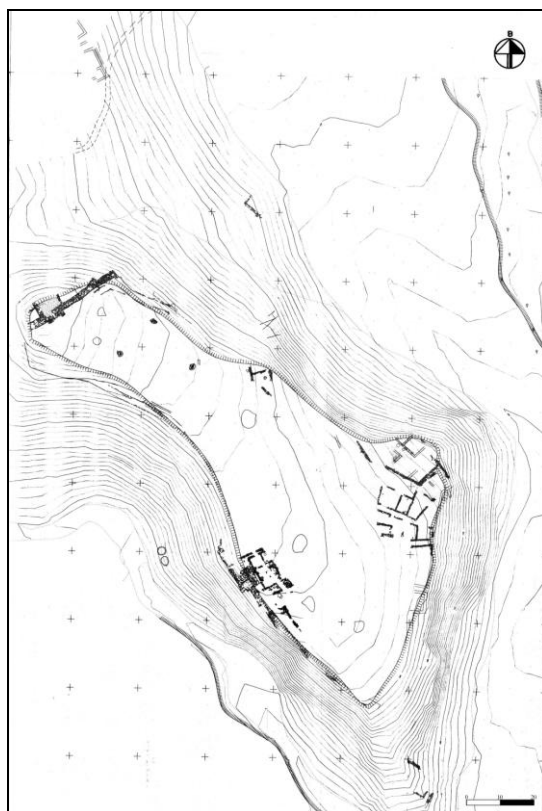
Πιθανές ενδείξεις λατρευτικών πρακτικών αποτελούν δύο μαρμάρινα μικρά ανάγλυφα. Επιπλέον, ένα επιφανειακό, μεγαλιθικό κατώφλι που κείται στο βόρειο άκρο της ακρόπολης, ίσως ανήκει σε δημόσιο κτίριο.

Άγνωστη παραμένει προς το παρόν η έκταση και η μορφή της πόλης. Επιφανειακά οικοδομικά κατάλοιπα και κινητά ευρήματα μάλλον την τοποθετούν βόρεια και δυτικά της ακρόπολης, στην πλευρά με την πιθανή διαμόρφωση της πύλης στο τείχος.

Η ανασκαφική έρευνα αφήνει προς το παρόν αναπάντητα ερωτήματα, ωστόσο επιβεβαιώνει τη διαχρονική σημασία της θέσης, που αναφέρεται στους τοπικούς θρύλους ως... 'τ' αλώνια του βασιλιά Ορφέα', 'τς *Ορφέου*' όπως αποκαλούσαν τα Λειβήθρα στην περιοχή.

Κατερίνη

ΚΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Σχ.1: Τοπογραφικό διάγραμμα της ακρόπολης των Λειβήθρων

Εικ. 1

Εικ. 2

Εικ. 3

Εικ. 4

Εικ. 5

Εικ. 6

Εικ. 7

Εικ. 8

Εικ. 9

Εικ. 10